

СРБИЈА
У НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОЈ
БОРБИ

БЕОГРАД

НОЛИТ-ПРОСВЕТА

БЕОГРАД

НА ОСНОВУ САКУПЉЕНОГ И ОБРАЂЕНОГ
МАТЕРИЈАЛА КЊИГУ НАПИСАО

ЈОВАН МАРЈАНОВИЋ

1964

НОЛИТ • ПРОСВЕТА
БЕОГРАД

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

СПАСЕНИЈА БАБОВИЋ
МИЛОЈКО ДРУЛОВИЋ
ЗАГОРКА ЈОВАНОВИЋ
МОМА МАРКОВИЋ
ДОБРИВОЈЕ РАДОСАВЉЕВИЋ
МИЛАДА РАЈТЕР
ЈЕЛИЦА СТАМЕНКОВИЋ
РОДОЉУБ СТАНИЋ
МИХАИЛО ШВАБИЋ

ОВУ КЊИГУ ИЗДАЈЕ
ОДБОР ЗА ПРОСЛАВУ
ДВАДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ УСТАНКА
И НАРОДНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ У СРБИЈИ

П Р Е Д Г О В О Р

Ова књига о Београду у народноослободилачкој борби говори чињеницама и зато говори речито. Међутим далеко је више било свега него што је евидентирано, много је чега било што се заборавило, или што се никада није ни знало — ни када се догодило, нити ко је шта извршио. Јер Београд је био један од градова где је утицај Партије био далеко већи него њена организациона снага и где су симпатизери Партије и родољуби самоиницијативно и спонтано давали прилог отпору Београда, били хапшени и стрељани, држали се херојски — а од тога се мало шта забележило, много се шта не зна.

Аутор ове књиге и његови сарадници уложили су озбиљан труд да отргну из заборава многе важне догађаје који живе само још у сећању појединих људи, да их брижљиво испитају и провере. У томе је, пре свега, велик значај ове књиге. Писана да би пружила преглед народноослободилачке борбе у Београду, она нема претензија да буде историја Београда. Али без ње се не може писати новија историја овога града; она садржи драгоцене податке, брижљиво прикупљене и проверене, који потресно и рељефно оживљују импозантну борбу Београда у народноослободилачком рату.

О блиској прошлости Београда треба писати, јер је то град чија је историја својеврсна. Нарочито је историја радничког покрета и Комунистичке партије Југославије једним својим великим делом везана за Београд.

У Београду је радничка класа водила жестоку борбу за своја права и почеци савременог радничког покрета везани су за овај град. Ту се 1871. појавио први социјалистички лист на Балкану, а 1895. и први марксистички лист у Србији „Социјалдемократ“. У Београду је 1903. основана Српска социјалдемократска странка а седам година касније одржана Прва балканска социјалистичка конференција. Раднички покрет Београда рађа се и кали кроз демонстрације, штрајкове и

друге акције а Београд постаје центар радничког покрета у Србији. Први светски рат закратко успорава даљи развитак, али већ 1919. оснива се у Београду Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста). Под утицајем напредних и револуционарних идеја радничког покрета развијао се слободарски борбени дух Београда, усмерен против сваког националног и класног угњетавања, против укидања политичких слобода, против рата, а ангажован за братство међу народима, пружајући дивне примере међународне солидарности радника. Акције и борба радничке класе и њене авангарде, Комунистичке партије, обезбедиле су им велик утицај и руководећу улогу у борби против ненародних режима старе Југославије. На општинским изборима у Београду 1920. године победили су комунисти, а за председника општине одређен је од стране Партије Филип Филиповић, председник КПЈ.

Са завођењем диктатуре није престала борба КПЈ, радничке класе и напредног становништва Београда. Није било догађаја на који комунисти нису реаговали, иако су илегални услови рада, прогони, хапшења и убиства наносили озбиљне штете покрету, нарочито у Београду. Међутим ни војска, ни полиција, нити затвори, физичко обрачунавање, Главњача и концентрациони логори — ништа није могло спречити даљи развој револуционарног покрета, који доласком друга Тита на чело КПЈ почиње да се брже и организованије развија у свим крајевима наше земље. У сталној борби против диктатуре у борби против експлоатације а за боље животне и радне услове, за националну равноправност и политичке слободе, расле су напредне снаге, јачала је и развијала се КПЈ као руководећа снага широког демократског покрета а њени кадрови се челичили у сталним окршајима, и припремали за нове, за борбу против фашизације земље и одбрану њене независности.

Београд је био ковачница и расадник кадрова револуционара. Кадрови који су израстали у партијској организацији Београда слати су као помоћ у разне крајеве наше земље. По њиховом раду и борби лако се могло познати где су васпитавани. Тешко је било наћи предратног револуционара који није бар једно време своје револуционарне активности провео у партијској организацији Београда.

Партијска организација Београда имала је велик утицај свуда. Било је предузећа без партијске организације, али,

се њен дах осећао, она је деловала преко синдикалних, омладинских или других масовних организација. Партијска организација Београда, упркос свим тешкоћама, афирмисала се кроз штрајкове, демонстрације и разноврсне акције као значајан фактор у животу Београда. Она израста у револуционарну снагу која утиче на ток историје.

Демонстрације од 14. децембра 1939, покољ у Кошутњаку 8. септембра 1940. и масовне и снажне демонстрације 26. и 27. марта 1941. године остаће у историји Београда и целе земље као дани борбе, славе и снаге КПЈ, партијске организације и народа Београда.

Југославија је нападнута. Почела је нова епопеја Београда, на који Хитлер излива сав свој бес, наређујући да 6. априла 1941. године немачко ваздухопловство „узастопним нападима разори главни град Београд“.

Окупатор заводи „ред“ — полицијски час, издаје наредбе за наредбама, хапси, прети, позива на послушност и „дужну пажњу и поштовање“ према немачким војницима и официрима, пљачка приватну и државну имовину и предмете од уметничке вредности, успоставља посебан режим за Јевреје и Цигане, уводи окупациони и тзв. српски новац који штампа колико хоће, прикупља петоколонаше и профашистичке политичаре. С друге стране, партијска организација Београда, држећи се закључака са Мајског саветовања у Загребу и закључака са састанка ПК КПЈ за Србију, одржаном у Београду, почиње да врши припреме за оружану борбу против окупатора и домаћих издајника. Прогласи, паролe, политичке и друге интензивне мере у оквиру припрема за борбу потиснули су првобитну збуњеност Београђана; све више и све чешће се окупатор сусреће са пркосом и достојанством главног града окупиране земље.

Почетком маја у Београд долазе друг Тито и остали чланови Политбироа. Београд постаје политички центар припрема за оружани устанак. На састанку Политбироа ЦК КПЈ, одржаном 22. јуна у Београду поводом немачког напада на СССР, донета је одлука о устанку, а неколико дана касније, 4. јула, формира се Главни штаб НОО Србије и доноси закључке о неопходности отпочињања оружаних акција. Београд постаје и војни центар устанка.

Говорећи о улози Београда у припреми за народни устанак, друг Тито каже:

„ ... Београд је, не због тога што се ту налазило руководство већ због великог броја кадрова, био, тако рећи, онај центар одакле су даване директиве и слати људи на терен да раде на организацији устанка. Београд је у погледу кадрова дао врло много нашој ослободилачкој борби. Друга важна чињеница је да је Београд као град, иако, додуше, страховито пострадао, дао од самог почетка најјачи отпор окупатору ..."

Партијска организација Београда се припремила за новонасталу ситуацију. Њен основни задатак био је оружани устанак. Одређени су облици борбених организација и начин рада у акцији. Формиране су ударне десетине. Скоро није било дана или ноћи да није извршена нека акција. Немачки војници и официри и домаћи издајници нису имали мира. Вршене су разноврсне саботаже, убијани немачки војници и полицијски агенти, кидани телефонски каблови и пресецане телефонске линије и електрични стубови, гореле су гараже и камиони, спаљивана је на улици издајничка штампа итд. Нарочито су биле значајне акције спасавања родољуба и најистакнутијих револуционара из канџи непријатеља. Међутим нису спровођене само оружане акције и саботаже већ је, истовремено, обављана и политичка делатност у најразличитијим облицима, од свакодневног објашњавања догађаја до ширења прогласа, летака, исписивања народноослободилачких парола и сл. Истовремено се из Београда упућује помоћ партизанским одредима у кадровима, одећи, санитетском материјалу и др.

Окупатор је био збуњен. Београд је за њега требало да представља значајну војну тврђаву, чиме би се испунила давнашња тежња немачких освајача. Средити политичку ситуацију у Београду значило је средити је у Србији. Зато је непријатељ предузео оштре репресалије, блокаде, претресе, рације, масовна хапшења, зверска мучења, стрељања, увео опсадно стање, отварао логоре итд. Али акције комуниста и скојеваца су се настављале упркос свему, иако су у Београду биле велике снаге окупаторске војске, седиште немачке и квислиншке власти, Гестапоа, Специјалне полиције, иако су се ту окупали разноврсни антинародни елементи побегли у страху од одмазде. Хитлер је више пута издавао директиве немачким командантима да угуше отпор народа а ови слали

вапијуће телеграме у Берлин и Команду Југоистонне зоне (која се налазила у Грчкој) тражећи за Београд и Србију војна појачања. Фелдмаршал Лист, командант Југоисточне зоне, одржавао је у Београду саветовања са немачким војним командантима о мерама које треба предузети против устанка, а Хитлер је 16. IX 1941. потписао наређење о угушењу устанка у Србији, о пребацивању једне оперативне дивизије из Француске у Србију. За угушење устанка Хитлер је наименовао посебан оперативни штаб на челу са генералом Бемеом. А Београд је и даље водио борбу, он се није никад покорио. У ударним групама били су чланови Партије, скојевци, симпатизери и антифашисти, у њима су били радници, студенти, интелектуалци. Многи ударници из ових првих група стварали су потом своје групе, па је њихова мрежа захватила све делове града.

Велик број Београђана учествовао је у борби против окупатора сакупљањем помоћи у санитетском материјалу, новцу, одећи, обући, храни и материјалу за умножавање. Они су скривали илегалце, уступали станове за илегалан рад, преносили оружје у одреде, итд. Таква подршка ослободилачком покрету значила је много и окупатор и домаћи издајници су настојали да је разбију и онемогуће. Настојали су да против устаника мобилишу београдску интелигенцију, предузимајући разне мере, па и хапшења и стрељања, али то није застрашило родољубе. Управо такво држање Београђана омогућило је да за све време окупације народноослободилачка борба у граду не престане, па и онда кад је београдска партијска организација трпела велике губитке због најоштријих прогона и, нарочито, због провала.

Услови борбе и живота у граду били су заиста тешки. Могућности за провале и хапшења биле су свакодневне. Неке провале су нанеле тешке губитке партијској организацији Београда. Бањички логор, Логор на Сајмишту и други затвори били су пуни ухапшених. Заведени су преки судови. Стрељања, претреси, рације, мучења били су свакодневна појава. Београд је требало „темељито и оштро очистити, јер одатле несумњиво полазе конци ка устаницима“; прављени су планови за уништење „устаничког гнезда“. Ионако тешку атмосферу појачавала је непријатељска пропаганда, глад — немаштина и сл.

Партијска организација Београда радила је и борила се под веома тешким условима за све време окупације. Губици нанети услед провала били би умногоме избегнути или озбиљно смањени да је више руководећег кадра било послано на рад у унутрашњост, више радника у партизанске одреде, и да се увек, нарочито у каснијем периоду, организациона структура благовремено прилагођавала новонасталим условима.

Ипак, упркос терору и отежаним условима борбе, партијска организација Београда успела је да консолидује своје редове, да живи и организује борбу против окупатора и његових помагача — никад није било мира за њих. Поједине групе које су изгубиле везу, комунисти, симпатизери, родољуби, самостално су изводили акције, прикупљали прилоге и слали борце у партизанске одреде. С друге стране, партизански одреди око Београда самостално су стварали своје везе у Београду и преко њих ширили информације о развоју народноослободилачке борбе, прикупљали податке, потребне материјале, добијали нове борце итд. Партијска организација се сређивала и припремала да оружаном борбом учествује у ослобођењу Београда и крунише беспштедну четворогодишњу борбу коју је водила за ослобођење свога града.

Није познато колико је Београђана учествовало у народноослободилачкој борби, не зна се колико их је погинуло на фронту, у затвору, у диверзијама, логору, приликом исписивања парола или пребацивања на слободну територију. Евиденција о томе није вођена. Београд се борио. Београђани нису имали времена да бележе податке и пишу историју — они су је стварали.

Али позната је беспримерна борба Београђана за слободу, познат је њихов огроман допринос победи народне револуције, познато је бескомпромисно херојство мучених, пребијаних и убијаних комуниста и скојеваца који су пали у Београду борећи се за ново, слободно друштво, за бољу и срећнију будућност оних који су остали и који ће после њих доћи. О тој борби ова књига говори.